

PUT KA PRAVDI

MERENJE UTICAJA KAŽNJAVANJA I OPRAŠTANJA

Okvir za procenu tranzicione pravde

*Pjer Azan (Pierre Hazan) *Viši saradnik Američkog instituta za mir, Vašington, D.C.*

Tranziciona pravda nosi kontradiktorna obeležja devedesetih godina 20. veka – obeležja nade i tragedije.

Abstrakt

Komisije za istinu, međunarodni krivični tribunali, reparacije, javna izvinjenja i drugi mehanizmi tranzicione pravde nove su mantre u doba posle hladnog rata. Njihova svrha je da u društvima koja su iskusila raširena kršenja ljudskih prava ohrabruju pomirenje i promovišu reforme i demokratiju, pri čemu je krajnji cilj popuštanje napetosti. Ali, u kojoj su meri ovi mehanizmi, koje finansijski i politički podržavaju međunarodna zajednica i nevladine organizacije, zaista efikasni? O njihovom uticaju se u stvari zna veoma malo. Ispitivanjem osnovnih hipoteza i delovanja tranzicione pravde i predlaganjem niza pokazatelja za procenu ovih rezultata, ovaj članak pomaže da se taj jaz ispuni.

Od kraja hladnog rata, tranziciona pravda postala je nova mantra unutrašnje i spoljne politike. Za dve decenije, širom sveta su osnivane komisije za istinu, došlo je do nezabeleženog razvoja međunarodne krivične pravde i nikada ranije nije bilo toliko izraza javnih izvinjenja i slučajeva reparacija za žrtve kršenja ljudskih prava. Od 1989, procesi sećanja na zločine iz prošlosti intenzivniji su nego ikada.

Tranziciona pravda nosi kontradiktorna obeležja devedesetih godina 20. veka – obeležja nade i tragedije. Na svetlijoj strani, došlo je do kolapsa komunističkih diktatura u bivšem sovjetskom carstvu, kraja režima aparthejda u Južnoj Africi i konsolidacije demokratija u Latinskoj Americi. A na mračnijoj strani su genocid u Ruandi i politike etničkog čišćenja na Balkanu, Kavkazu i u Africi. U svim ovim regionima, pokušaji suočavanja sa prošlošću i zločini koji su ponekad nastavljeni rezultirali su obiljem inicijativa koje su uzburkale mnoge strasti. Gotovo istovremeno formiranje južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje i Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju postalo je simbol usijane debate sredinom devedesetih, između zagovornika politike opraštanja i onih koji su za politiku kažnjavanja, od kojih je svako tvrdio da više doprinosi cilju „pomirenja“.

Danas međunarodna zajednica stavlja naglasak i na vansudske mehanizme prilagodjene obnovi društva i na stigmatizirajuću dimenziju krivičnog kažnjavanja. Unutar same oblasti tranzicione pravde, i restorativna i krivična pravda doživljavaju se kao neophodne, pošto su komplementarne. U svetu posle hladnog rata, koji karakteriše obnova moralne filozofije međunarodnih odnosa, ova komplementarnost krivične i restorativne pravde tako igra glavnu ulogu. Ona je i čuvar stubova civilizacije i krhka nada u bolji svet.

Sa tačke gledišta država kojima preta fragmentacija, gde se krune vrednosti i društveno tkanje, tranziciona pravda predstavlja se kao alternativno sredstvo za izbegavanje eskalirajućeg nasilja i osvete. Sa sluhom za zahteve žrtava i društava, tranziciona pravda teži da doprinese njihovoj reparaciji. Ali, ona predlaže da bude više od toga. Ona namerava da u tim društvima mobilise dinamične snage, kako bi im pomogla da se suoče sa prošlim masivnim kršenjima ljudskih prava, nakon čega mogu da napreduju putem ka osvitu demokratije. U tom smislu, tranziciona pravda javlja se kao Novi Jerusalim: ona pokazuje put ka institucionalnim i političkim reformama koje će postepeno doprineti uspostavljanju i konsolidaciji mira i vladavini prava. Ovde postoji eshatološka dimenzija tranzicione pravde – volja društava da se oslobode tragedije istorije, da se suprotstave nesreći sveta.

Tranziciona pravda je utopija u pozitivnom smislu te reči, utopija koja, u skladu sa svojim postulatima, društvima omogućava da se mobilise i da deluju, svesna činjenice da se suočavaju sa zastrašujućim izazovima, kako je naglašeno u izveštaju UN o „Vladavini prava i tranzicionoj pravdi u konfliktnim i postkonfliktnim društvima“:

„Pomaganje ratom razorenim društvima da ponovo uspostave vladavinu prava i razreše široki raspon zloupotreba iz prošlosti, sve u okviru konteksta čija su obeležja razorene institucije, iscrpljeni resursi, ugrožena bezbednost i traumatizovano i podeljeno stanovništvo, obeshrabrujući je, često preveliki zadatak. On zahteva da se pažnja posveti brojnim nedostacima, među kojima su odsustvo političke volje za reformama, odsustvo institucionalne nezavisnosti unutar pravosudnog sektora, odsustvo domaćih

tehničkih kapaciteta, odsustvo materijalnih i finansijskih resursa, odsustvo poverenja javnosti u vladu, odsustvo zvaničnog poštovanja ljudskih prava i, uopšte, odsustvo mira i bezbednosti."

Ovaj program, čija je namera da poboljša bezbednost u samim žarištima napetosti, zaista je herkulijanski zadatak. Kao što se može videti, tranziciona pravda obuhvata osnovne društvene izbore. Ona učestvuje u uspostavljanju normi koje čine osnovu funkcionisanja međunarodnog sistema. Na raskrscima moralnih standarda, politike, prava, istorije i psihologije, tranziciona pravda je usko zaokružila granice nacionalnog suvereniteta ograničavanjem definicije diplomatskog imuniteta i dozvoljenog raspona amnestija. Ovo je takođe uticalo na dinamiku rešavanja konflikata i dodatno otežalo rad posrednika u pregovorima sa zaraćenim stranama, jer koje garancije oni mogu da daju političkim i vojnim liderima ili gospodarima rata koji sutra mogu da budu optuženi za nezamislive zločine?

Tranziciona pravda postala je jedna od značajnih karakteristika doba posle hladnog rata. Međunarodna zajednica je u politike i mehanizme praštanja i kažnjavanja investirala mnogo – finansijski, politički i simbolički. Ujedinjene nacije igrale su ključnu ulogu u nekim komisijama za istinu, kao što su one osnovane u El Salvadoru i na Haitiju. Savet bezbednosti takođe je osnovao dva ad hoc UN tribunala, za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu, čiji troškovi rada iznose više od 15% sadašnjeg budžeta UN. Od početka njihovog rada 1993-4, sama ova dva tribunala koštala su Ujedinjene nacije preko 1,6 milijarde USD; zajedno oni sada koštaju preko 250 miliona USD godišnje.

Za petnaest godina, tranziciona pravda postala je disciplina sa sopstvenim sistemima, praksama, institutima, specijalistima, naučnicima, publikacijama i debatama, a od 2000. godine uključena je u nastavne programe nekih univerziteta. Ona uživa široku medijsku pokrivenost, jer se snažno zalaže za nove vrednosti društava i međunarodne zajednice i stoga je predmet ostrašćene debate.

Premda je literatura o tranzicionoj pravdi znatna, radovi koji otkrivaju njen modus operandi i empirijski vrednuju njene efekte su u stvari izuzetno retki. Dva su glavna razloga za ovo: metodološke prepreke (videti niže), i činjenica da su debate o tranzicionoj pravdi, a naročito o međunarodnoj krivičnoj pravdi, veoma ideološke. One su toliko polarizovane koliko su i ritualizovane i, u konačnoj analizi, često se ispostave kao frustrirajuće. Po tradiciji, one svrstavaju zagovornike tranzicione pravde, koji ovu pravdu vide kao haotičan ali neophodan proces da politika postane više etička kroz oslobađanje dinamičnih sila društva, nasuprot onima koji joj se radikalno suprotstavljaju, kritikujući bilo čitav proces bilo bar nekoliko njegovih aspekata. Kao jedan od mnogih, general Galoa na primer smatra da je međunarodna krivična pravda prosto selektivna politička forma pravde. Prinudno sredstvo za uspostavljanje „pravnog aparthejda“ između svemoćnog Zapada i slabih zemalja:

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je oružje rata upravo kao što to mogu da budu i bombardovanje ili ekonomska blokada. Savremeni ratovi sastoje se od nekoliko faza...faza dezinformisanja usmerena na satanizovanje neprijatelja..., suđenje „poraženima“ koje na opravdavanje rata pravi završne poteze. Pravo na intervenciju na humanitarnom i vojnom planu sada se dopunjuje pravom na intervenciju u oblasti krivičnog prava.

Drugi, poput indijskog antropologa Nandini Sundara, vide je kao znak licemerne politike Zapada, koja podržava međunarodne krivične institucije kad god su usmerene na njihove protivnike, ali zadržava pravo da izrazi stidljivo žaljenje kada je reč o njegovim sopstvenim zločinima.

U stvari, mnogi posmatrači tranzicione pravde i oni koji je upražnjavaju ispravno ističu da su njeni efekti jedva poznati. Brojne države uspostavile su mašineriju tranzicione pravde uz podršku međunarodne zajednice i mnogih nevladinih organizacija (NVO). Ali šta je rezultat ovih finansijskih, simboličkih i političkih ulaganja? Šta su ove pravne i vanpravne procedure iznedrile? Do kog nivoa su obećanja tranzicione pravde u stvari održana (pomirenje, stabilnost, demokratizacija...)? Kako međunarodna zajednica može da bolje usmeri svoju podršku kako bi ojačala civilna društva i pomogla im da prevaziđu podele proistekle iz unutrašnjih konflikata?

Gorepomenuti izveštaj UN već je izvukao pouke. Kao skroman doprinos među ostalima, ovaj članak nastoji da pomogne da se ovaj jaz ispuni. On predlaže da rastumači modus operandi tranzicione pravde i proceni neke od njenih rezultata. U tom cilju, neophodno je da prvo definiše mehanizme tranzicione pravde, zatim da analizira logiku u njenoj osnovi, i konačno da ispita deset izazova kojima tranziciona pravda predlaže da se bavi.

Tranziciona pravda: set mehanizama

Kao što je već pomenuto, zagovornici tranzicione pravde tvrde da politike praštanja i/ili kažnjavanja obezbeđuju načine za povraćaj dostojanstva žrtava, za doprinos nacionalnom pomirenju kroz nastojanja da se potraže istina i pravda, bilo simbolična ili krivična, za sprečavanje novih zločina, učešće u obnovi i održavanju mira i uspostavljanje ili jačanje vladavine prava uvođenjem institucionalnih i političkih reformi.

Ovo su i individualni i društveni ciljevi, pošto se kreću od psihološkog oporavka pojedinačnih žrtava do „nacionalnog pomirenja“ kroz formiranje novog kolektivnog identiteta.

Za postizanje ovih ciljeva, tranziciona pravda koristi više praktičnih instrumenata: sudske postupke, komisije za istinu, zakone o lustraciji, reparacije, javna izvinjenja, razvijanje zajedničkog viđenja istorije. Ovi instrumenti koriste se selektivno, istovremeno ili čak hronološki, zavisno od situacije. Neke zemlje, na primer, izabrale su da ne sprovode sudske postupke, druge su ustanovile komisije za istinu paralelno sa krivičnim procesuiranjem, a neke su pak započele sa politikom opraštanja a kasnije sprovele politiku kažnjavanja. Kao kontrapunkt ovom trendu širenja tranzicione pravde, Mozambik je na kraju strašnog građanskog rata 1992. odlučio da sprovede opštu amnestiju, a Alžir je učinio gotovo isto u jesen 2005.

Glavna mašinerija tranzicione pravde

Sudski procesi

Oni čine različite oblike kaznene politike, najpre primenjene u osnivanju Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu: međunarodni krivični tribunali, polu-međunarodni tribunali, Međunarodni krivični sud i nacionalni sudovi. Njihova svrha je da suzbiju međunarodne zločine (ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i zločine genocida) i, takođe u skladu sa njihovim mandatom, teška kršenja ljudskih prava.

Komisije za istinu

Komisije za istinu (ponekad nazivane komisije za istinu i pomirenje) okrenute su ka žrtvama. One čine vansudski proces koji, zavisno od konteksta, dopunjuje ili zamenjuje krivične postupke.

Reparacije

Reparacije su stare koliko i sam rat. Ali, ono što ovde podrazumevamo pod reparacijama je relativno nova pojava usmerena ka žrtvama ili zakonskim naslednicima lica koja su bila zlostavljana zbog svog porekla ili uverenja. Prve reparacije ove vrste bile su one koje je Savezna Republika Nemačka od 1952. nadalje davala preživelim nacističkog progona i koncentracionih logora. Ovo su dobrovoljna plaćanja od strane države pojedincima ili grupama, u moralne i političke svrhe. Uz to, sada postoje reparacije koje mogu da nalože krivični sudovi.

Javna izvinjenja

Izrazi žaljenja od strane šefa države ili visoko rangiranih državnih zvaničnika nisu ništa novo. Ali od kraja hladnog rata broj ovakvih činova saosećanja veći je nego ikad. Krajem devedesetih godina 20. veka, svi zapadni lideri izrekli su javna izvinjenja za prošle zločine, od kojih su neki počinjeni pre nekoliko vekova. Na primer, Toni Bler se izvinio zbog britanske odgovornosti za epidemiju gladi u Irskoj u devetnaestom veku, Žak Širak za odgovornost Francuske za deportaciju Jevreja, Gerhard Šreder za nacističku prošlost Nemačke, a Bil Klinton za stav svoje zemlje tokom genocida u Ruandi, za trgovinu robovima i robovlasništvo i za podršku diktatorskim režimima u Latinskoj Americi.

Razvijanje zajedničkog viđenja istorije

Sudski postupci, komisije za istinu (i pomirenje), javna izvinjenja i isplata reparacija, svi imaju udela u tome kako neki narod konstruiše svoju istoriju predstavljanjem svog identiteta i svojih novih vrednosti. Ovaj proces istorijskog osveščivanja kombinovan je sa ekstenzivnijim procesom koji karakteriše otvaranje arhiva, ponovno pisanje udžbenika istorije, izgradnja spomenika i memorijalnih centara, kao i ustanovljavanje dana sećanja.

Postulati tranzicione pravde

Veoma malo teorijskih radova usredsređuje se na postulate tranzicione pravde. Bliže ispitivanje pokazuje da je tranziciona pravda zasnovana na dva temeljna i komplementarna aksioma. Prvi je da uspostavljanje normi pomoću politike štapa i šargarepe socijalizuje „loše đake“ upornim ponavljanjem obaveza poštovanja ljudskih prava. To je normativni metod obrazovanja, usmeren na političku elitu i vojsku, drugim rečima proces odozgo-nadole. S druge strane, drugi aksiom je takozvani proces odozdo-nagore. On proističe iz ideje da društva umrljana krvoprolićem građanskih ratova ili da narodi koji su postali žrtve diktatorskih režima moraju da ozdrave kako bi se oslobodili svoje traumatične prošlosti. Ovaj proces „nacionalne katarze“ teži da pripadnike dotičnog društva oslobodi od emocionalnog stresa kanalisanjem ovih emocija ka ponovnoj izgradnji nacionalnog identiteta.

Mir kroz uspostavljanje normi

Razvoj tranzicione pravde zasnovan je na ideji da uspostavljanje novih normi postepeno socijalizuje one koji su sprovodili etnička čišćenja i vodili ratove, na primer, i na kraju omogućava stabilizaciju međunarodnog sistema. Dva autora, Marta Finimor i Ketrin Sikink, veoma su ubedljivo objasnile da norme na države deluju kao korset, progresivno ograničavajući njihov manevarski prostor. One kontrolišu ponašanje različitih igrača, redefinišu njihove identitete i prenose nove vrednosti, koje se postepeno šire kroz nacionalne institucije.

Prema Finimor i Sikink, ova normativna promena deluje kao trostepena raketa: za početak, „normativni preduzetnici“ – nevladine organizacije – koriste svoju moć da denunciraju kako bi izopštili i izolovali kršitelje ljudskih prava; to je „zakon buke“. U tom cilju, NVO prave saveze sa državama koje su razvile nišu na tržištu međunarodnih odnosa, gde imaju ulogu čuvara moralnih vrednosti, arbitara ili posrednika, kao što su Švajcarska, Švedska, Norveška i Kanada. To su većinom protestantske zemlje koje nisu glavne sile i koje su neopterećene obeležjem kolonijalne prošlosti te stoga nisu suzdržane po pitanju zaštite kao što su, na primer, Francuska i Velika Britanija.

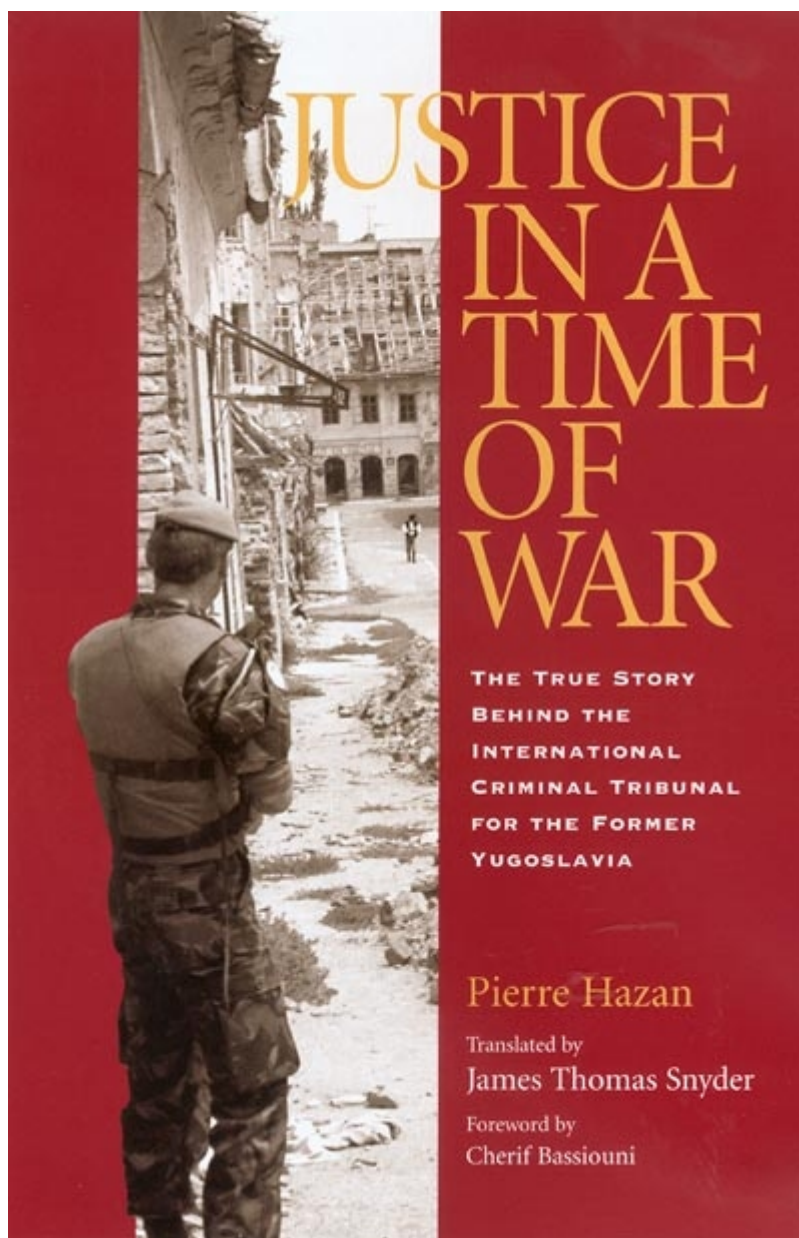
Nakon ovoga, NVO rade na postizanju univerzalnog priznavanja ovih normi uz podršku međunarodne zajednice i država. Ove druge u usvajanju moralnog stava vide političku prednost. A u konačnoj fazi, prema ovom pristupu, sve države postepeno usvajaju ove norme.

Neposlušni igrači podvrgavaju se „strateškom pregovaranju“. Ako prihvate pravila međunarodne zajednice steći će pravo na povlastice (kao što su pristup zajmovima Svetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda, ulazak u proces za pristupanje Evropskoj Uniji), a ako odbiju, plaćaju cenu svoje izolacije. Saradnja zemalja bivše Jugoslavije sa Haškim tribunalom savršen je primer ovog pristupa: Srbija je predala Slobodana Miloševića Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) samo zato što je Zapad dodelu zajma od 10 milijardi USD uslovio prebacivanjem bivšeg srpskog predsednika u tamošnji zatvor. Ovoj diplomatiji čekovne knjižice kasnije je pridodata odluka zemalja Evropske unije da saradnja sa Haškim tribunalom bude preduslov za pregovore oko pridruživanja Srbije i Hrvatske Evropskoj uniji. Upravo ovaj pritisak objašnjava činjenicu da su praktično svi optuženi uhapšeni. Takvo strateško pregovaranje primorava neposlušne države da unutar sopstvenih struktura uspostave procedure koje će zadovoljiti zapadne sponzore. A u konačnoj fazi, ova spoljna ograničenja postaju internacionalizovana u tolikoj meri da formiraju deo integrativne kulture ovih institucija. Jednom kad se ovi procesi socijalizacije završe, iznutra narastaju pritisci, vodeći do rađanja države koja se prirodno rukovodi vladavinom prava.

Mir kroz narodnu katarzu

Ovaj normativni pristup kombinovan je sa psihološkim pristupom zasnovanim na konceptu metamorfoze nacionalnog identita. Njegov cilj je „nacionalno pomirenje“, proces kroz koji bivši neprijatelji uspevaju da koegzistiraju bez nasilja. Ovo zahteva formulisanje novog društvenog sporazuma, koji razbija „krug nasilja i osvete“ – ovo je jedna od temeljnih doktrina tranzicione pravde. Zasnovan je na iskupljujućem konceptu priče, naime da se kroz iznošenje svojih patnji u uzvišenom kontekstu krivičnog tribunala ili komisije za istinu, žrtvama omogućava da „povrate“ svoje dostojanstvo.

Kroz ovo izgovaranje istine dolazi nacionalna katarza, dozvoljavajući da se napiše zajednička istorija umesto obostrano isključivih i suprotstavljenih uspomena i identiteta. Nacionalni identitet se transformiše. Najupečatljiviji primer je Južna Afrika: uspostavljanjem Komisije za istinu i pomirenje i promenom zastave i nacionalne himne, simboli su vrlo efikasno mobilisani za promociju metamorfoze nacionalnog identiteta okupljenog oko ideje Nacije Duge, nove Južne Afrike.

Procena rezultata

Do sada smo definisali i mehanizme i postulate tranzicione pravde, ali do koje mere ovi mehanizmi postižu svoje ciljeve? Pre svega, treba naglasiti teškoće sa kojima se suočavaju. Da počnemo sa metodološkim teškoćama: kako se političke i simboličke vrednosti međunarodnog krivičnog tribunala ili komisije za istinu procenjuju u očima javnog mnjenja? Prvo, specifičan efekat takvih institucija mora se izolovati od drugih faktora u kojima one igraju ulogu, kao što su politička evolucija zemlje. Ova početna teškoća je dodatno usložnjena korišćenjem nejasnih moralnih koncepata kao što su istina, opraštanje ili pomirenje. Da uzmemo samo primer pomirenja: da li ga treba definisati kao odsustvo osvete? Kao mirnu koegzistenciju bivših neprijateljskih grupa? Ili kao društvenu realnost koju karakteriše bliska interakcija različitih grupa? Pored toga, neki autori se klone ovog termina, i više vole da koriste izraz „društvena rekonstrukcija“. Treća teškoća je pitanje instrumenta koji će se koristiti za merenje sprečavanja novih zločina, efekta kojim se tranziciona pravda ponosi. Sprečavanje je po definiciji teško shvatljivo i zahteva hipotetičke argumente zasnovane na „šta ako?“

Ukratko, teškoća u izolovanju varijabila, upotreba nejasnih koncepata, rezonovanje zasnovano na hipotetičkim konstrukcijama – sve ovo čini da zadatak bude veoma težak. Međutim, hajde da uprkos svim ovim teškoćama pokušamo da razjasnimo ove koncepte u svetlu važnosti društvenih pitanja koja su u igri.

Vremenska dimenzija tranzicione pravde

Pre svega, trebalo bi napomenuti da tranziciona pravda daje efekte u različitim fazama. Nemački primer je naročito upečatljiv. Analize pokazuju da je do šezdesetih godina 20. veka većina Nemaca saveznički tribunal u Nirnbergu videla samo kao delioca pravde pobednika. Za njih, tepih-bombe bačene na Drezden, Hamburg i Berlin od strane američkih i britanskih vazduhoplovnih snaga bile su cena koju je nemačko društvo već platilo za nacističke zločine. Tek sedamdesetih godina Nirnberški tribunal postao je integralni deo nemačkog referentnog okvira i odigrao ulogu kada je mlađa generacija propitivala stavove starijih tokom rata, što je propitivanje koje se odrazilo u naglom rastu pacifizma.

Da bismo ispitali uticaj tranzicione pravde posle hladnog rata, neophodno je definisati vremenske varijabile. Za razliku od Nirnberškog tribunala, međunarodna pravda se ponekad sprovodi čak i pre kraja neprijateljstva; primeri ovoga su MKSJ, osnovan na vrhuncu sukoba u bivšoj Jugoslaviji, i Međunarodni krivični sud (MKS), kome je Savet bezbednosti UN na sličan način prosledio aktuelnu krizu u Darfuru (Sudan).

Tim je važnije da uzmemo u obzir vremensku dimenziju, zbog samog razloga da mehanizam tranzicione pravde odražava ravnotežu snaga ali je takođe instrument njene promene. Procena tokom vremena odražava ovu dinamičnu realnost. Poraženi ili oslabljeni lideri često u početku zadržavaju ponekad destruktivne uticaje koji bi mogli da im omoguće da pregovaraju o obliku koji novi unutrašnji poredak dobija. Međutim, njihova snaga i sposobnost da prizovu podršku, na duži rok ima tendenciju smanjivanja, uglavnom zbog efikasnosti mehanizama tranzicione pravde. Upravo ovo se desilo u Čileu, gde je komisija za istinu doprinela eroziji popularnosti generala Pinočea, tako što je promovisala novi odnos snaga i otvorila put, godinama kasnije, za sudske procese koji ranije nisu bili mogući.

U delovanju tranzicione pravde možemo razlikovati četiri faze, zavisno od konteksta.

1. Oružani sukobi ili faza represije, u kojoj politički i vojni lideri koji su vlast prigrabili delimično ili u potpunosti, posebno otežavaju rad međunarodnih sudova (najviše korišćenih mehanizama tranzicione pravde sposobnih za intervenciju u ovom periodu), jer su ratni napori i propaganda mobilisali stanovništvo.
2. Period neposredno posle sukoba (prvih pet godina), kada ratni komandanti mogu (ali ne nužno) da koriste svoju sposobnost da uzrokuju destrukciju i mogu da mobilišu medije i mreže koji su im lojalni.
3. Srednji period (od pet do dvadeset godina), kada društvo koje prolazi kroz društvenu i političku rekonstrukciju razrađuje nove referentne tačke. U novom političkom okruženju, oslabljena su lica optužena za prekršaje i mreže koje ih podržavaju. Odatle serija hapšenja u bivšoj Jugoslaviji, jer je više od 80% optuženih – osim dva najpoznatija begunca – odvedeno u pritvor tokom ovog perioda.
4. Dugoročni, sa usponom nove generacije, mnogo receptivnije na potrebu za prevazilaženjem starih podela.

Mehanizmi tranzicione pravde moraju se vrednovati u odnosu na njihove različite faze.

Deset pokazatelja za procenu tranzicione pravde

Odabrali smo deset pokazatelja za procenu efikasnosti tranzicione pravde u ostvarivanju ciljeva koje joj je dodelila međunarodna zajednica, naime da pomogne postizanje nacionalnog pomirenja, regionalne stabilnosti i međunarodne bezbednosti.

Svi ovi pokazatelji čine markere efekata tranzicione pravde. Jedni se odnose samo na politiku kažnjavanja, drugi na politiku praštanja, a treći na obe. Oni takođe odražavaju obećanja data društvima, a naročito žrtvama najtežih kršenja ljudskih prava. Oni su opis projekta tranzicione pravde.

Pokazatelji za međunarodnu (i polu-međunarodnu) krivičnu pravdu

1. Kaznena efikasnost međunarodnih i hibridnih krivičnih tribunala
2. Uticaj „suđenja-predstava“
3. Sprečavanje zločina

Pokazatelji za komisije za istinu

4. Proizvodnja „istine“
5. Prezentacija „istine“
6. Preporuke za institucionalne reforme i njihovu primenu

Zajednički pokazatelji

7. Terapeutski uticaj
8. Efikasnost javnih izvinjenja
9. Efikasnost reparacija
10. Proces izgradnje zajedničkog iskustva

Pokazatelji za međunarodnu krivičnu pravdu

Kaznena efikasnost međunarodne pravde

Prema zagovornicima međunarodne krivične pravde, uspostavljanje istine i kažnjavanje zločinaca nezaobilazno je za pomirenje i za obnovu i održavanje mira.

U ovom odeljku razmatraćemo samo pitanje efikasnosti krivične pravde. Koji uslovi su povoljni za takvu efikasnost? Kratka analiza pokazuje da kaznena efikasnost međunarodnih tribunala zavisi od dve vrste parametara: spoljnih parametara koji se odnose na saradnju država, i unutrašnjih parametara koji se odnose na funkcionisanje ovih pravosudnih institucija. Dva ograničenja međunarodne pravde izneta su niže. Jedno jasno pokazuje da ukoliko države ne sarađuju sa tribunalom, njegova mogućnost delovanja je veoma smanjena. Drugi podvlače nedovoljnu jasnoću postojećih normi za procesuiranje glavnih počinilaca masovnih zločina tokom ili neposredno nakon sukoba.

Spoljni parametri. Sposobnost međunarodnih tribunala da dele pravdu u velikoj meri zavisi od onih u čijim je rukama politička i vojna moć. Ukratko, ovi drugi mogu se podeliti u dve grupe: moćne države, naročito stalne članice Saveta bezbednosti UN, i državni ili pod-državni entiteti (vojska, milicije, gerilske snage itd) preko kojih će se sprovesti ovlašćenja međunarodne pravde.

U slučaju dva ad hoc UN tribunala, velike sile su na različite načine pomogle da se utvrdi njihova kaznena sposobnost: upravo one su te koje su definisale mandat i izabrale sudije i tužioca, koje odlučuju da li će se ili neće obezbediti politička i finansijska podrška, koje regulišu svoju saradnju u skladu sa svojim nacionalnim interesima, koje na raspolaganju imaju sofisticirane sisteme posmatranja da ponovo uspostave veze kroz lance komande i pomognu tužiocu da utvrdi dokaze, koje hapse optužene, često tokom robusnih komandoskih operacija, i koje sprovode pritisak (ili se uzdržavaju od sprovođenja pritiska) na zaraćene strane da ih nateraju da sarađuju sa tužiocem. Svaki od ovih faktora od suštinske je važnosti ako međunarodna pravda želi da bude efikasna. I obrnuto, ako nema političke volje velikih sila, kapacitet za međunarodnu pravdu je veoma ograničen, kako je pokazao primer Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSJ).

Usvajanjem Rezolucije 955, kojom je osnovan Međunarodni krivični sud za Ruandu, Savet bezbednosti je za njegov cilj postavio „nacionalno pomirenje“. Rezolucija mu daje ovlašćenja da kazni glavne počinioce genocida u kome je masakrirano 800.000 Tutsija, kao i počinioce ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti počinjenih u odmazdi od strane Patriotske armije Ruande. Pravda je viđena kao nezaobilazan preduslov za pomirenje među stanovnicima Ruande.

Ali šta se, u stvari, dogodilo? Vlada Ruande u početku je sarađivala sa MKSJ kako bi dokazala realnost genocida onima koji su još uvek imali sumnje a takođe i u svetlu pregovaračkih argumenata. Jednom kada je to postignuto i kada su neki ključni pripadnici režima dospeli pod rizik da budu optuženi za zločine koje su navodno počinili, vlada je započela sa politikom aktivne opstrukcije. I ova politika bila je uspešna. Za deset godina, koliko je proteklo od kada je MKSJ osnovan, on nije objavio ni jednu jedinu optužnicu za zločine počinjene kao odmazda za genocid. Kada je tužilac MKSJ Karla del Ponte javno objavila svoju nameru da optuži lica bliska režima, vlada u Kigaliju zatražila je njenu smenu i konačno to postigla, premda uz poštovanje diplomatskih konvencija njenog odlaska.

Kapacitet vlade Ruande da opstruira međunarodnu pravdu bio je sve delotvorniji jer su ozbiljni disfunkcionalni problemi koji su prvih nekoliko godina nanosili štetu MKSJ uticali na njegov kredibilitet. Takođe je činjenica da i zbog političkih i zbog geostrateških razloga Ruanda nikada nije bila podvrgnuta istom pritisku za saradnju sa međunarodnom krivičnom pravdom koliko je to bila Srbija.

U takvim okolnostima, kako će proizvedena istina zadovoljiti cilj nacionalnog pomirenja ako samo neki od počinjenih međunarodnih zločina podležu procesuiranju? Alison Deforž, jedan od vodećih eksperata u regionu Velikih Jezera i ekspert za MKSJ, pita se da li ova međunarodna pravda pomaže da se stanovništvo ujedini ili ga još više deli. Skepticizam je ovde na mestu, iako Tribunalu može da se pripiše zasluga što je genocid nad Tutsima sada neopoziva činjenica, što nije bio slučaj pre deset godina. Nema sumnje da bi 700 miliona USD, koliko je MKSJ do danas koštao, bilo bolje investirano u ponovnu izgradnju pravosudnog sistema i vladavine prava u Ruandi, čime bi se ograničilo skretanje vlade ka autoritarizmu.

Unutrašnji parametri. Ovi parametri tiču se funkcionisanja stvarnog pravosudnog mehanizma per se – poštovanje potrebne pravne procedure, bezbednost advokata i svedoka, kaznene strategije tužioca, utvrđivanje dokaza, kazne i tako dalje.

Hajde da ovde bliže pogledamo jedan primer kaznene strategije tužioca tokom ili neposredno nakon konflikta. Ovo je najosetljiviji period za primenu međunarodne pravde, pošto uvodi konkurenciju dva sistema međunarodnih odnosa – jednog koji se fokusira na traženje pravde, i drugog koji prednost daje traženju mira. Može se raspravljati o prikladnosti procesuiranja šefova država ili ključnih figura koji su osumnjičeni za međunarodne zločine, ali su i jedine osobe u poziciji da potpišu mirovne sporazume. Koja norma bi trebalo da bude prihvaćena? Ovo nije dovoljno jasno – takođe ni u MKS, čiji Statut ovlašćuje

tužioca da se uzdrži od procesuiranja ratnih zločinaca u „interesu žrtava“. Međunarodna stvarnost takođe pokazuje kontradiktorne odluke. Ne slažući se sa Meri Robinson, Visoki komesar UN za ljudska prava Lakhdar Brahimi, administrator UN u Avganistanu, bio je protiv procesuiranja ministara osumnjičenih za ratne zločine koji su bili članovi vlade podržane od strane Ujedinjenih nacija. Brahimi je smatrao da bi time trpela nastojanja da se postigne mir i bezbednost.

S druge strane, tužilac Specijalnog tribunala za Sijera Leone objavio je optužnicu protiv liberijskog predsednika istog dana kad je on bio en route na mirovne pregovore; ovo je na pregovore delovalo kao torpedo ali je time rekonfigurisalo politički poredak. Ovde imamo dva različita modela. Diskusija o napetosti između mira i pravde garantovala bi odjek koji dopire daleko iza teme ovog članka, ali je od suštinske važnosti posvetiti takvu pažnju efektima tranzicione pravde. Ima mnogo faktora koje treba uzeti u obzir, jer tužilac ne radi u vakuumu već u specifičnom okruženju određenom unutrašnjim odnosom snaga u sukobu, sposobnošću međunarodne zajednice da izvrši pritisak, gubitku političkog legitimiteta kroz moguću optužnicu i vremenom koje treba posmatrati u sledu pregovora i pravde.

Uticao suđenja-predstava

Velika suđenja su „didaktički spomenici“, da citiramo Marka Osiela. Ona su usmerena na to da u društvima opišu varvarstvo, da podsete društva na temeljne norme i da učine poznatim novi domaći i međunarodni poredak. Na neki način, važnost presude je više sekundarna: imajući u vidu užas počinjenih zločina, nijedna kazna ne može da bude odgovarajuća za tu tragediju. Ova velika suđenja stoga su značajna samo ako su efikasna sa obrazovne tačke gledišta. To je njihova jedina zasluga. Kritikovanje međunarodnih tribunala na temelju toga da su oni izložba pravde je pogrešan pristup, jer je svrha te pravde upravo da pokaže svoje postojanje. Kaže se da pravda ne samo da mora da bude sprovedena, već mora da se vidi kako se sprovodi. To je onda pitanje ispitivanja prirode ove izložbe i procene njene efikasnosti.

Ovde ponovo treba uskladiti pokazatelje. Ova predstava od suđenja igra se odjednom na nekoliko scena. Prema tome, da bi se procenila njena efikasnost, različita publika mora da se razmatra odvojeno. Ima društava najdirektnije zainteresovanih, onih ka kojima je ovo pozorište istine i kazne prvenstveno usmereno i koja su, teorijski, ciljna grupa, kao što su narodi bivše Jugoslavije, Ruande, Siera Leonea, Sudana, Ugande i tako dalje. Zatim, tu je međunarodna javnost. Kako kaže tužilac MKS, i jedni i drugi su klijenti međunarodne pravde, ali njihova očekivanja, reakcije i percepcije su radikalno drugačiji. Nijedna grupa nije homogena. Čitava teškoća za međunarodnu pravdu je da zauzme liniju koja je prihvatljiva za sve zainteresovane strane, a naročito za ciljnu grupu: žrtve, policijske snage, vojsku, miliciju i tako dalje.

Mnogo toga se može naučiti iz slučaja MKSJ. Štagod njegov mandat da kaže, njegova uloga – bar dok su se u bivšoj Jugoslaviji zločini još uvek činili – bila je da umiri nemirnu savest zapadnog mnjenja. Kreatori MKSJ dali su mu misiju zasnovanu na triangularnoj logici, koja deluje u skladu sa principom bilijarske kugle: igrač cilja najbližu kuglu kako bi pogodio onu koju zaista želi da pogodi. U ovom slučaju, MKSJ je dobio mandat da se obrati stanovništvu bivše Jugoslavije, ali njegova stvarna ciljna grupa bio je Zapad, bar dok je rat još uvek besneo. Još jedan pogled na naše vremenske kategorije jasnije će pokazati efekte ovog odstupanja između stvarne i pretpostavljene ciljne grupe. U periodu tokom i odmah nakon neprijateljstava - znači ubrzo nakon događaja – Tribunal je po mišljenju zapadnog javnog mnjenja predstavljao izuzetan uspeh, bar do rata na Kosovu. MKSJ je bio okidač borbe protiv izbegavanja kazni i povećanja broja međunarodnih procesa koji su sledstveno doveli do stvaranja brojnih tribunala – MKSR, Specijalnog suda za Siera Leone, MKS – i razvoja univerzalne nadležnosti, koja je rezultirala krivičnim tužbama španskog i belgijskog sudije protiv bivših diktatora Augusta Pinočea i Hisena Habre (Čad). Uspeh MKSJ u suštini je institucionalan i simboličan, pošto u to vreme praktično nije bilo suđenja visoko rangiranim državnim zvaničnicima. U srednjem periodu, kada su optuženi morali da odgovaraju za svoja dela, mediji i zapadno javno mnjenje bili su zamoreni komplikovanim tehnicizmom debata i dužinom suđenja (u proseku osamnaest meseci). Suđenje Miloševiću, za koje su se zapadne vlade nadale da će satanizovati bivšeg gospodara Balkana i opravdati NATO intervenciju, bilo je sa ove tačke gledišta potpuno neefikasno.

Na balkanskoj pozornici, scenario je bio bitno drugačiji. Tokom i odmah nakon sukoba, Bosanci su smatrali da je Tribunal alibi za neintervenciju, a velika većina Srba i Hrvata doživljavala ga je kao instrument Zapada. Njegov legitimitet je u velikoj meri dovođen u pitanje. Međunarodna zajednica i MKSJ snose svoj deo odgovornosti. Uskraćivanje državljanima bivše Jugoslavije da rade na višim položajima u MKSJ, činjenica da je Generalna skupština UN iz prvobitnog sastava Tribunala odbacila sve sudije muslimanske ili pravoslavne veroispovesti, njegova geografska lokacija u Hagu, hiljadama kilometara daleko, odsustvo bilo kakve ambiciozne komunikacione politike u regionu bivše Jugoslavije i neprijateljstvo nacionalističkih srpskih i hrvatskih medija prema Tribunalu - sve ovo doprinelo je da se proširi jaz između njega i stanovništva bivše Jugoslavije, kojima je on u principu bio namenjen. Volja država članica NATO da povećaju svoju saradnju sa MKSJ na vrhuncu rata na Kosovu utvrdila je veliku većinu Srba u doživljaju ovog suda kao pravnog oružja atlantske alijanse.

Tribunal stoga nikada nije uspeo da se nametne bilo tokom ili odmah nakon različitih perioda rata, ili čak ni u srednjem periodu, osim u Bosni. Hapšenje hrvatskog generala Gotovine decembra 2005., optuženog da je odgovoran za smrt srpskih civila, naročito starijih ljudi, izazvalo je velike demonstracije oko 40.000 ljudi u Splitu, koji su hvalili "heroja" i "oslobodioca" i izrugivali se MKSJ. U samoj Srbiji, javno mnjenje je prema MKSJ bilo masovno neprijateljsko i verovatno kreiralo okruženje koje je na kraju dovelo do atentata na premijera Zorana Đinđića u martu 2003. i do pokušaja atentata na Tužioca MKSJ, Karlu del Ponte.

Postojao je još jedan faktor koji je pogoršao neprijateljstvo mnogih Srba i Hrvata prema MKSJ, a koji ćemo nazvati pritiskom meta-norme. Zašto bi se bivši Jugosloveni podvrgavali međunarodnoj pravdi kada su Amerikanci zahtevali svoje izuzeće od nje? Ova politika dvostrukih standarda zajedno sa drugim faktorima zatamnivala je ugled Tribunala na Balkanu. Kako bi moglo da bude drugačije kada su Sjedinjene Države republikama bivše Jugoslavije, naročito Srbiji i Hrvatskoj, pretile ekonomskim represalijama ako odbiju saradnju sa MKSJ, ali takođe i ako ratifikuju Statut MKSJ?

Do sada smo posmatrali percepciju Tribunala od strane različitih grupa, tokom rata a zatim i u kratkom i srednjem periodu nakon njega. Ključno pitanje je ono koje se tiče njegovog dugoročnog uticaja. Koliko će rad MKSJ pomoći da se poploča put za koncenzus o zločinima počinjenim u tom regionu tokom devedesetih, za 10 ili 20 godina? Ako MKSJ pokaže da je bio u stanju da spreči poricanje masovnih zločina – a ima nekih znakova u tom pravcu, kao što su činjenica da sudovi u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni sude sopstvenim ratnim zločincima, kao i srpsko priznanje masakra u Srebrenici i izvinjenja zvaničnika Republike Srpske – onda će rad međunarodne pravde doneti plodove.

Sprečavanje

Jedan od osnovnih ciljeva međunarodne pravde je da spreči nove zločine. Ovo je naročito navedeno u Rezolucijama Saveta bezbednosti UN 808 i 827, kojima je osnovan MKSJ. Ova preventivna dimenzija takođe je centralna za opravdanje nevladinih organizacija za ljudska prava u borbi protiv izbegavanja kazni. Na internet stranici Human Rights Watcha kaže se, na primer, da "pravda za jučerašnje zločine donosi pravnu osnovu potrebnu za sprečavanje zločina sutra".

Na prvi pogled, ubrzano se radi na empirijskoj analizi. Dve godine nakon osnivanja MKSJ, snage bosanskih Srba počinile su najveći masakr u Evropi od kraja Drugog svetskog rata, u od strane UN proglašenoj "bezbednoj zoni" Srebrenica. Savet bezbednosti UN osnovao je MKSR 1994. Snage Patriotske armije Ruande uzele su učešća u masovnim zločinima u Kivu 1996-7. Još je veći neuspeh sprečavanja na regionalnom nivou: različite organizacije procenjuju da je preko tri miliona ljudi (među kojima su ogromna većina civili) umrlo je u Demokratskoj Republici Kongo između 1998. i 2003. godine ili zbog direktnih posledica rata ili zbog njihovih indirektnih efekata. Teško je zamisliti potpuniji fijasko.

Da li je preventivna sposobnost Tribunala nužno nula? Pravo pitanje je kako zaraćene strane doživljavaju rizik od procesuiranja. Prema empirijskim posmatranjima, koja bi trebalo da budu potvrđena kroz sveobuhvatnije istraživanje, ratnici su svesni pravnog rizika i u skladu s tim se ponašaju kada se procesuiranje identifikuje kao kratkoročna lična pretnja. Mirovne snage UN prisutne u bivšoj Jugoslaviji izvestile su da su zaraćene strane uzimale u obzir pravni rizik tokom prvih nekoliko nedelja nakon osnivanja MKSJ, 1993. Kasnije su shvatile da je Tribunal slab i, uverene u nekažnjivost, počinile masakr u Srebrenici. U Darfuru, takođe, prema izveštajima očevidaca, pripadnici milicije smanjili su opseg svojih akata nasilja kada su osetili da bi mogli da zbog njih dođu u nevolju. Ova dva primera teže da pokažu da

zaraćene strane uzimaju u obzir rizik procesuiranja onoliko koliko se tribunal doživljava kao telo određeno i podržano političkom i vojnom podrškom velikih sila. Ali oni takođe pokazuju da se bez brzih optužbi i hapšenja efekat sprečavanja brzo smanjuje.

Pored ovih parametara, koji imaju udela u tome kako ratnici konstruišu pravni rizik, postoji uticaj "meta-norme", to jest, skale vrednosti međunarodne zajednice u datom vremenskom trenutku. "Rat protiv terorizma" koji naročito karakteriše američko preispitivanje nekih oblasti međunarodnog humanitarnog prava, njeno osporavanje zabrane i definicije torture i snažno neprijateljstvo Bušove administracije prema MKS, bez sumnje modifikuju percepciju pravnog rizika. Ovde bi takođe bila neophodna istraživanja da potvrde ove hipoteze.

Pokazatelji za komisije za istinu

Proizvodnja "istine"

Zagovornici tranzicione pravde tvrde da izražavanje istine vodi do procesa nacionalne katarze koji kanališe energiju ka nacionalnom pomirenju. Jedno od ključnih pitanja je priroda "istine" koja će se pojaviti.

Sam termin "istina" podstakao je brojne debate. Dozvolite nam da usvojimo pristup potpredsednika južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje Aleksa Borejna, koji pravi razliku između tri nivoa istine – činjenične istine, lične istine i društvene ili dijaloške istine – iako sve one imaju nameru da "dokumentuju i analiziraju i aktuelna kršenja ljudskih prava i strukture koje su ih dozvolile ili pomogle." Činjenična istina porodici daje konkretne informacije o posmrtnim ostacima preminulog srodnika. Lična istina, u teoriji, omogućava javljanje katarzičnog efekta kod osobe koja tu istinu izgovara. I konačno, po mišljenju južnoafričkog sudije Albi Saksa (Albie Sachs), "dijaloška istina" je istina koju društvo prihvata: "Dijaloška istina je društvena istina, istina iskustva koje se formira kroz interakciju, diskusiju i debatu". Ovde se bavimo činjeničnom i dijaloškom istinom (videti pokazatelj 7 za ličnu istinu). Koji su uslovi koji dozvoljavaju pojavu ova dva nivoa istine? Dešava se da su i činjenična istina i dijaloška istina pojedinačno određene posebnim parametrima.

Kapacitet da se uspostavi činjenična istina u velikoj meri zavisi od saradnje sa bivšim organima represije: ministrom unutrašnjih poslova, vojskom, policijom, obaveštajnom službom, milicijom itd.). Ali takođe zavisi i od mreže institucija, bolnica, mrtvačnica i grobalja, čiji su se registri često pokazali kao suštinski važni.

Država drži kartu u rukavu za utvrđivanje činjenične istine. Ona može da odluči da komisiji da ovlašćenja da poziva svedoke i time joj omogući da dođe do dokumenata i primora svedoke, uključujući počinioce zločina, da se pojave na sudu. To je bio slučaj u Južnoj Africi. Slično, južnoafrička odluka da nateraju hiljade agenata represije da se pojave na sudu pomogla je da se na svetlost iznese modus operandi tog političkog zločinaštva. Drugim rečima, što je mandat komisije jači, to će veća biti njena mogućnost da uspostavi činjeničnu, a time i ličnu i dijalošku istinu.

Dijaloška istina ima za cilj da razjasni političke odgovornosti za počinjene zločine. Za vladu je to istorijski politički čin koja ima legitimizirajuće potencijale, ali koji takođe nosi rizik da isklizne iz ruku, jer će upravo iz debate unutar društva proisteći novi konsenzus o prošlosti i transformisaće se sadašnja politička ravnoteža. Ovo objašnjava burnost pregovora između starih i novih elita oko postavljanja scene na kojoj će se pojaviti dijaloška istina. Faktori kao što su definisanje mandata komisije i žrtava, određivanje da li će se počinioći pojaviti pred sudom ili ne, mogućnosti procesuiranja nekih visokih zvaničnika, javno predstavljanje komisije (pokazatelj 5), preporuke date u izveštaju (pokazatelj 6) i kako se one slede mogu stoga da budu ključni.

Svaki od ovih faktora imaće udela u određivanju uticaja komisije. Drugi suštinski aspekt je sposobnost društva da primeti rad komisije i identifikuje se sa njim. Težina uticaja žrtava, stavovi političkih stranaka, crkava, sindikata i bivših zaraćenih strana, ravnoteža moći između različitih entiteta i specifične prirode tranzicionog procesa - svi uslovljavaju nivo do koga se pojavljuje dijaloška istina. Nevladine organizacije igraju odlučujuću ulogu. U Južnoj Africi, gde su one moćne, pomagale su da se Komisija za istinu i pomirenje (KIP) "iznese", čak iako su je kritikovale. U Siera Leoneu, gde su slabe ali imaju snažne veze sa zapadnim svetom, naterale su međunarodnu zajednicu da stvori i zatim podrži komisiju za istinu, ali nisu bile ni u kakvoj stvarnoj poziciji da obezbede podršku u sopstvenoj zemlji, i to je samo po sebi vidljivo.

Dozvolite nam da ovde uzmemo dva veoma različita primera, Čile i El Salvador, koji osvetljavaju sposobnost jednog društva da se identifikuje sa radom komisije u cilju promene unutrašnje ravnoteže – ili da se ne identifikuje, kao što može biti slučaj.

Proizvedena istina delom je uslovljena ravnotežom snaga između bivše i sadašnje vlade. U Čileu, na

primer, sastav komisije odražavao je ravnotežu između bivših simpatizera Pinočea i demokrata. Rezultat je potvrdio pogled na prošlost koji podržava "teoriju dva demona", postavljajući represiju koju su sprovodili državni agenti i akte nasilja počinjene od strane levičarskih ekstermističkih grupa (ali ograničenih njihovim restriktivnim kapacitetom) praktično na jednaku osnovu, premda je ogromna većina zločina bila počinjena od strane vojne hunte. Ova konsenzusna, ali istorijski upitna interpretacija svejedno je diskreditovala Pinočeeve izgled pod pritiskom udruženja žrtava, sindikata, nevladinih organizacija i nekih političkih partija. Tako je, uprkos ograničenjima, rad ove komisije promenio unutrašnju ravnotežu u čileanskom društvu i promovisao hitnost dijaloške istine u srednjem periodu, što je rezultiralo istorijskom istinom. Kao rezultat, obnovljeni su sudski postupci, premda je zahvaljujući suprotstavljanju podržavalaca hunte, *raison d'être* postojanja komisije bio, naprotiv, da deluje kao zamena za ove procese.

Iako je komisija u El Salvadoru (sačinjena isključivo od inostranih članova) u svom radu imala veću slobodu delovanja da ustanovi i rastumači činjenice nego čileanska komisija, dijaloška istina koja se na kraju pojavila bila je u velikoj meri limitirana ranijim zaraćenim stranama. Njihovi predstavnici, daleko od toga da prate preporuke komisija da procesuiraju pedesetak državnika i vođa gerile, umesto toga su se složili da parlament proglasi opštu amnestiju.

Predstavljanje istine

Jedina vrednost komisija za istinu, poput suđenja pred međunarodnim sudovima, leži u njihovom javnom uticaju. Upravo je njihovo učenje politike opraštanja ono što je usmereno na pomirenje podeljenog društva.

Ovde je ključno pitanje način na koji vlasti i komisija treba da prenesu poruku stigmatiziranja prošlosti: kako postaviti ovo predstavljanje ljudske okrutnosti? Da li pristup treba da bude minimalistički? Ili, naprotiv, treba održavati javna svedočenja, koja podsećaju na uzvišenu prirodu pravosudnog okruženja? I ako je tako, da li zločinci takođe treba da se pojave na sudu? Da li ova javna svedočenja treba da prenosi televizija?

Izbor često diktira vrsta poruke koju treba preneti i ravnoteža snaga između aktivista za ljudska prava i onih koji otelotvoruju prošlu represiju. Što je veća želja da se raskine sa prošlošću, to će jače biti iskušenje da se upotrebi neki oblik simboličnog izraza da se ta poruka prenese. Slučajevi Južne Afrike i Maroka ilustruju ove razlike u poruci. U Južnoj Africi bio je postavljen dvostruki cilj, sa namerom da se prikaže zločinačka priroda prošlog režima (i zloupotreba od strane Afričkog nacionalnog kongresa) i istovremeno legitimizira dogovor postignut između F.V.De Klerka i Nelsona Mandele, to jest, istina u zamenu za amnestiju. U Maroku, namera komisija bila je da obezbedi više prostora za demokratiju bez podrivanja kontinuiteta režima. U svim slučajevima, članovi komisije su preduzetnici identiteta, jer igraju ulogu u stvaranju novih rituala za naciju.

Način predstavljanja u stvari otkriva politički projekat čiju poruku komisija prenosi. Time što su javna svedočenja u Južnoj Africi počinjala molitvom poslata je jasna politička poruka, naime da praktična potraga za istinom i, kroz nju, transakcija istina-amnestija, imaju blagoslov najviših religioznih autoriteta. Dramatičan intenzitet sučeljavanja žrtava i mučitelja odražavao je očekivanja javnosti: ponižavajuću cenzuru zločinaca, ali takođe i žrtvovanje pravde zarad viših interesa nove nacije.

Način na koji je predsednik Komisije, nadbiskup Desmond Tutu upravljao religijskim i kulturnim simbolima i njegovo slavljenje "superiornosti" afričke restorativne pravde nad zapadnom krivičnom pravdom bili su usmereni na legitimizaciju novopostignute političke ravnoteže. Oni su takođe transformisali amnestiju u opraštanje.

U Maroku 2005, žrtve su pred komisijom svedočile pred portertima sadašnjeg kralja Muhameda VI i njegovog pokojnog oca i prethodnika, kralja Hasana II, pod čijom su vlašću trpele torturu bezbednosnih odreda. Za razliku od Južne Afrike, bivši mučitelji, otmičari i, u nekim slučajevima, ubice, nisu se pojavljivali pred komisijom. Poruka poslata iz kraljevske palata bila je usmerena i na osudu represije iz ovih mračnih godina i na nastavak procesa demokratizacije, uz istovremeno očuvanje kontinuiteta monarhije i organa represije.

Ove dve komisije bile su u potpunom skladu sa ciljevima koji su im postavljeni. Ovo nisu bile alibi komisije, čak iako su nesumnjivo imale udela u legitimizaciji novih vlada. Komisije za istinu moraju biti vrednovane u svetlu njihovih konkretnih ciljeva.

Preporuke institucijalnih reformi i njihova primena

Jedan od potencijalnih uticaja komisija za istinu leži u preporukama objavljenim u njihovim izveštajima, jer ove preporuke nose pouke iz prošlih zločina i predlažu reforme suštinske za izgradnju države kojom

prirodno upravlja vladavina prava.

Erik Bram (Eric Brahm) navodi nekih dvadeset komisija za istinu i naglašava da su među njima tri održavale javna svedočenja i objavile izveštaje, osam je objavilo javne izveštaje (bez održavanja ikakvih javnih svedočenja), tri su distribuirale svoje izveštaje ograničeno a pet (Bolivija, Zimbabve, Uganda 1986, Filipini, Ekvador) nije objavilo nikakav izveštaj. U Argentini, izveštaji komisije bili su bestseleri mesecima. Distribucija izveštaja je ključni faktor: dati konkretnom društvu osećaj da učestvuje u sopstvenoj sudbini. Dela nasilja iz prošlosti su opisana, imenovana su odgovorna lica i postavljen je put koji treba slediti kako bi se učvrstila vladavina prava. Potom od društva zavisi da izvrši pritisak na državnu mašineriju kako bi se obezbedilo da predložene reforme – čija je tipična svrha bila da unaprede ponašanje policije i vojske, istinski zabrane torturu i garantuju fer suđenja – budu usvojene. Iskustvo Čilea, gde su preporuke date u izveštaju bile u velikoj meri primenjene, bilo je jedno od najpovoljnijih. Između ostalog, izveštaj se zalagao za reparaciju žrtava i sugerisao da se rad komisije uzme kao osnova za određivanje njihovih prinadležnosti, i to je bilo sprovedeno. Različite preporuke služile su da ojačaju vladavinu prava i smire osećanja koja su još uvek bila uzburkana. U svom izveštaju, marokanska komisija objavila je da će oko 10.000 bivših političkih zatvorenika dobiti reparacije i založila se za dalekosežne institucionalne i političke reforme u smislu garantovanja pravde, jačanja parlamentarne kontrole nad državnim organima i ograničavanje ovlašćenja izvršnih organa.

Na žalost, po našim saznanjima do sada nije sprovedena nijedna analiza primene preporuka navedenih u izveštajima komisija za istinu od strane vlasti. Nil Kric (Neil Kritz) iz Američkog instituta za mir u Vašingtonu, DC, izneo je ideju da bi vlade trebalo da objavljuju periodične izveštaje o praćenju preporuka i, gde je potrebno, da objasne zašto ih smatraju neodgovarajućim.

Izgleda, međutim, da većina preporuka nije primenjena; niti je o njima bilo ikakve naknadne diskusije. Pitanje je do koje mere ove preporuke svejedno doprinose demokratskom razvoju društva, čak i ako nisu sprovedene u praksi. Drugim rečima, da li pohvalna činjenica da su ove preporuke institucionalnih reformi iznete, otvara novu arenu za demokratsku debatu unutar ovih društava, koja će dovesti do budućih reformi?

Pokazatelji zajednički za međunarodnu pravdu i komisije za istinu

Terapeutski uticaj

Tranziciona pravda posebnu pažnju posvećuje žrtvama. Namera je da se kroz njihov oporavak i ispravljanja nepravdi, samo društvo takođe oporavi od ožiljaka iz prošlosti i ponovo ujedini onda kada se uspostavi istina i kada se sprovede simbolično ili krivično kažnjavanje. Ali, da li "priznavanje", "pravda" i "istina" zaista imaju terapeutski efekat na žrtve, kako tvrde mnogi zagovornici tranzicione pravde? Za početak, mnogi psiholozi neprocesuiranje mučitelja vide kao nastavak torture: „Izbegavanje kazne generiše osećanja bespomoći i zanemarenosti, uz simptome kao što su noćne more, depresija, nesаница i somatske bolesti.“

Borba protiv nekažnjavanja, s druge strane, sredstvo je za zadovoljenje potrebe nekih žrtava za činjeničnom i ličnom istinom. Poznavanje okolnosti pod kojima je blizak srodnik preminuo, gde je ta osoba sahranjena i ko je bio odgovoran za njegovu ili njenu patnju olakšava proces žaljenja. Lična istina naročito je povezana sa razjašnjenjem prošlosti, ali i sa potrebom mnogih svedoka da izraze svoje patnje i da ih država prizna. Ovi svedoci smatraju da je nezaobilazno da iznesu svoje dokaze u javnoj areni, bilo sudskoj ili vansudskoj. Ovde ćemo razmotriti samo ove žrtve-svedoke. Neki od njih rekli su nam da će, ako počinioci zločina ne budu kažnjeni, smatrati svojom dužnošću da svojim potomcima usade obavezu da osвете mrtve.“

Bez obzira na motive koji navode žrtve da svedoče (osećaj moralne obaveze prema mrtvima, ideološko ubeđenje ili psihološka potreba), one se nadaju da će im ta svedočenja povratiti dostojanstvo i u nekoj meri ih osloboditi od traumatične prošlosti. Ali ovo svedočenje je i rizičan poduhvat i uticaće na terapeutske potencijale svedočenja, jer žrtva govori na sudu pravde ili u kontekstu komisije za istinu. Stoga se između ova dva mora napraviti razlika.

Rizici u kontekstu sudskih procesa

Fizička opasnost svedočenja. Kod Ruande i bivše Jugoslavije, kao i u drugim sudskim procesima, tribunali su garantovali da će žrtve-svedoci ostati anonimne. Na žalost, identitet nekih od ovih svedoka bio je otkriven, naročito u Ruandi, i kao rezultat oni su dobili pretnje po sopstveni život i život svoje porodice, što ih je u nekim slučajevima primoralo na bekstvo. Ova opasnost utiče na terapeutsku dimenziju, pošto destabilizuje svedoka i obnavlja ranije patnje.

Rizik od ponovne traumatizacije. U slučaju dva ad hoc UN tribunala, žrtve su imale samo status svedoka pošto su procesi bili zasnovani na običajnom pravu. Oni nisu tamo da prepričavaju svoja tragična

iskustva, već da pomognu potkrepljenje tužiočeve optužnice. Onda se podvrgavaju procedurama unakrsnog ispitivanja, koja ponekad vode veoma agresivni advokati. U skladu sa američkom praksom, ovi advokati nastoje da dezorijentišu svedoke kako bi oslabili tužiočev slučaj. Karla del Ponte, tada tužilac MKSR, sa žaljenjem je izjavila da je unakrsno ispitivanje postalo „instrument torture“ u kontekstu Tribunala u Aruši. Ovo je preterivanje, ali ono svakako podvlači perversnu prirodu unakrsnog ispitivanja kada ga sprovode advokati sa ciljem destabilizacije veoma ranjivih svedoka, kao što su žene koje su bile podvrgavane višestrukim silovanjima. Izvlačenjem pouka od prethodnika, MKS je formulisao procedure usmerene na sprečavanje ponovne traumatizacije žrtava. Dalja tačka koju treba razmotriti je presuda: žrtve su često razočarane kaznom, koju smatraju suviše blagom, i koja onda pogađa njih. Ali pravda nije terapijski proces, čak iako ponekad ima povoljne efekte.

Dispariteti Sever-Jug. Međunarodna pravda je proizvod bogatih zemalja. Ona optuženom garantuje elementarna prava u skladu sa kriterijumima razvijenih društava, prava koja žrtve u siromašnim zemljama ponekad ne uživaju. Ruanda je najekstremniji slučaj, gde je šokirajuća razlika između preživelih žrtava genocida i počinitelja, koji su ih zarazili virusom side, ali koji su, zbog toga što država Ruanda nema sredstava, jedine osobe koje uživaju privilegiju tertmana. Ova upadljiva razlika u tretmanu između mučitelja i žrtava može da utiče na terapijsku dimenziju svedočenja.

Naglasili smo ovde da se terapijska dimenzija svedočenja nikada ne treba uzimati za gotovo i da uslovi u kojima se svedočenje daje moraju da se imaju na umu.

Rizici u kontekstu komisija za istinu

Dinamika komisija za istinu razlikuje se od one kod pravnih procesa. Činjenica da krivci nisu kažnjeni kod žrtava podstiče različite reakcije koje se, zavisno od njihovog individualnog odgovora, kreću od dubokog osećanja nepravde do davanja oprostaja i povratka na neku meru smirenja. Uopšteno govoreći, rizik preuzet u komisijama za istinu čini se manjim u psihološkom smislu za žrtve nego kod sudskih procesa. One se ne suočavaju sa svojim mučiteljima (osim u slučaju Južne Afrike). Nisu ni „ping-pong loptica“ između tužilaštva i odbrane. One čak personifikuju predmet prava – glavnu ulogu na ovoj pozornici. Na prvi pogled, svi ovi faktori potvrđuju ideju da je restorativna pravda korisna za žrtve, naročito za one koje svedoče.

Ipak, Trauma centar za žrtve nasilja i torture u Kejptaunu, Južna Afrika, procenjuje da je 50 do 60 procenata od hiljada ljudi sa kojima su radili iskusilo ozbiljne psihološke probleme nakon svedočenja ili reklo da su zažalili što su učestvovali u svedočenjima KIP. Jedan broj njih bio je „ponovno traumatizovan“ do te mere da se Trudi de Rider, jedna od psihologa koji su radili sa žrtvama koje su svedočile pred KIP, pita da li politička korist koju društvo dobija opravdava patnje koje žrtvama prouzrokuju svedočenja pred komisijom za istinu. Štaviše, kao što naglašava Rozalind Šo, KIP bi mogle da razore tradicionalne pravne mehanizme, kao što se desilo u Sijera Leoneu.

Nije nam namera da ovde tvrdimo da su svedoci sistematično loše tretirani, već da podvučemo činjenicu da svedočenje nije nužno terapijsko za žrtve. Neke žrtve u stvari zaista dobijaju zadovoljenje od javnog iznošenja svog dela istine. One ponekad dobijaju precizne detalje o okolnostima u kojima su njihovi srodnici umrli i o tome gde se njihovi ostaci nalaze, što olakšava proces žaljenja. Za njih takođe može biti zadovoljenje da vide da društvo kažnjava njihove mučitelje, bilo kaznenim sankcijama ili bar simbolično. Neke je smirilo žaljenje koje su pokazali njihovi mučitelji ili ubice njihovih srodnika. Za druge žrtve, međutim, javno otkrivanje sopstvenih patnji (o kojima njihovi srodnici često nisu znali ništa) i činjenica podsećanja na prošlost donosi malo olakšanja. Naprotiv, izaziva ozbiljne psihološke probleme. Tribunali i komisije za istinu implicitno priznaju ovu realnost, jer oni koji imaju načina da to urade obezbeđuju psihološku podršku žrtvama kako se one ne bi slomile tokom svedočenja.

Efikasnost javnih izvinjenja

Tranziciona pravda pridaje naročitu važnost izvinjenjima. Razlog je jednostavan: kad god su isključeni sudski procesi ili oni koji su na vlasti nemaju odgovornost za počinjene zločine, svrha javnog izražavanja žaljenja je da država prihvata svoju odgovornost i time sprečava ponavljanje te zločinačke prakse.

Najupečatljiviji je bio primer nemačkog kancelara Vilija Branta, koji je 9. decembra 1970. klekao u činu poštovanja pred spomenikom Varšavskom getu, i tako postao preteča doba javnih izvinjenja. Novina i snaga ovog čina jednog antinacističkog veterana pokrenula je moralno kolo: kroz gest kajanja, na sebe je preuzeo zločine koje su počinili drugi kako bi ponudio izvinjenje. Učinivši to, uzeo je udela u procesu restauracije normalnih odnosa između žrtava i Nemačke i time doprineo simboličnom povratku Nemačke u društvo civilizovanih nacija. To je proces moralne triangulacije, u kome izražavanje žaljenja modifikuje odnos između osobe koja ga izražava, žrtava i javnosti, u ovom slučaju međunarodne zajednice. Taj čin poniznosti takođe je doneo simboličnu korist osobi koja je ponudila izvinjenje: žrtvovanje (jer se

izvinjavao za dela koja nije sam počinio) ojačalo je njegov moralni prestiž.

Inspirisani ovim presedanom i podstaknuti preovladavajućom moralizatorskom ideologijom doba nakon hladnog rata, izrazi žaljenja višestruko su učestali tokom poslednjih nekoliko godina. Bilo ih je toliko da se više ne zna broj šefova država i visokih zvaničnika koji su se izvinili za zločine počinjene nedavno ili vekovima ranije.

Ova izvinjenja sada zahtevaju NVO, koje smatraju da izrazi žaljenja pomažu učvršćivanje vladavine prava i jačaju poverenje građana u institucije time što označavaju jasnu granicu između „mračnih godina“ i sadašnjeg vremena. Efikasnost takvih izvinjenja je, međutim, veoma relativna. Izvinjenje može da posluži pročišćenju, pod uslovom da se od strane društva kome je namenjeno ne doživljava kao rutinski, trivijalni gest bez suštine. Ovaj osnovni kriterijum razlikuje iskren izraz žaljenja od onog koji se u javnom domenu doživljava kao gest sa simboličnim i političkim nabojem. Izvinjenje koje je izrazio predsednik Širak, priznajući po prvi put odgovornost francuske države za deportaciju Jevreja tokom Drugog svetskog rata imalo je stvarni uticaj. Nasuprot tome, izvinjenje predsednika Bila Klintona za robovlasništvo i trgovinu robljem, učinjeno van Sjedinjenih Država, štaviše u afričkoj zemlji koja istorijski nije bila direktno pogođena, nije imalo nikakvog uticaja. Afro-amerikanci i afričke zemlje pogođene transatlantskom trgovinom robljem smatrali su ga mlakim izvinjenjem i jedva obratili ikakvu pažnju. Neprikladnost lokacije (Uganda) i odsustvo preciziranja kome se obraća učinili su ga neefikasnim. Izraz žaljenja, s druge strane, u skladu sa principom bilijarske kugle, navodno se upućuje određenim žrtvama, ali je u stvari namenjen drugoj ciljnoj grupi. Izvinjenje koje je Generalni sekretar UN Kofi Anan ponudio 1999. za svoju odgovornost u neuspehu da se zaštite narodi bivše Jugoslavije i Ruande je upravo takav slučaj. Prava svrha ovih izraza žaljenja nije bila toliko da ubedi žrtve u iskrenost izvinjenja, koliko da u očima međunarodne zajednice „pročisti“ mirovne operacije UN i rehabilituje ih. Ovaj cilj postignut je kod stvarne ciljne javnosti (međunarodne zajednice), ali ne i kod ciljnih grupa kojima je izvinjenje teoretski bilo upućeno (stanovnicima bivše Jugoslavije i Ruande).

Čin pokajanja deluje u skladu sa različitim modelima. Najvažnije je identifikovati kako ovaj dramatičan čin deluje. Koje je najpogodnije okruženje? Koje su stvarne ciljne grupe? Mora li se primeniti logika triangulacije biti kako bi se do njih doprlo? Primer Vilija Branta pokazuje da čin pokajanja može da ima udela u pacifikovanju društava.

Efikasnost reparacija

Uspostavljanje istine i stigmatizacija zločinaca smatraju se kao ispravljanje nepravdi prema žrtvama. Ali u proteklih nekoliko godina, preko i iznad politike praštanja i kažnjavanja, naglasak se stavlja na davanje materijalne kompenzacije žrtvama, koje često žive u uslovima krajnjeg siromaštva. Za razliku od ad hoc UN tribunala, MKS je osnovao dobrovoljni fond za reparaciju žrtava.

Pitanje novca je veoma simbolično. Pre svega, ono postavlja pitanje vrste reparacije, što je termin koji je sam po sebi u osnovi nejasan. Šta u stvari treba kompenzovati? Gubitak srodnika? Patnju? Prihod izgubljen kao posledica nezakonitog pritvaranja? Gubitak materijalnih sredstava? Reparacije nose poruku: to je priznavanje zločina. Postoji politička dimenzija i društvena dimenzija, i na kolektivnom i na individualnom nivou.

U slučaju Adenauerove Nemačke, reparacije su bile cena povratka zemlje u normalu. Sjedinjene Države predvidele su da su reparacije plaćene jevrejskoj državi i preživelim logorašima uslov sine qua non za članstvo Zapadne Nemačke u UN i NATO. Reparacije plaćene Izraelu bile su ulaznica Zapadne Nemačke za pridruživanje međunarodnoj zajednici.

Paralelno sa ovom političkom dimenzijom postoji i društvena dimenzija, koja se prvenstveno tiče žrtava. Neke žrtve osećaju da takav novac ne može da popravi ono što je nenadoknadivo i da ne može biti prihvaćen, jer je krv novac za mrtve. Drugi, nasuprot tome, smatraju da se patnje iz prošlosti moraju nekako reparirati, čak iako izgubljene godine nikada ne mogu da vrate. Tako, za mnoge Južnoafrikance, komisija za istinu bila je zasnovana na transakciji: počinioči su dobijali amnestiju, a žrtve su zauzvrat dobijale reparaciju. Pored toga, to je bilo ono što je KIP preporučila, ali reparacije koje su vlasti ponudile bile su nedovoljne i zakasnele. Mnoge bivše žrtve aparthejda osećale su se prevarenim i počele da se prema komisiji i samoj ideji pomirenja odnose sa indignacijom.

Uz individualne stavove žrtava, postoji i debata koja uključuje društvo kao celinu. To je zato što su reparacije plod pregovora, koji pokazuju da se standardi menjaju i da se unutar društva pojavljuje nova ravnoteža. Ovde je ključno pitanje priroda ove etičko-političke transakcije. Koliko su njeni uslovi prihvatljivi? Ovo pitanje tako se ne tiče samo žrtava i konkretnih vlada, nego i različitih zainteresovanih društava.

Slučaj Švajcarske jasno pokazuje da prihvatljivost ove transakcije nije pitanje isključivo za društvo čiji pripadnici dobijaju reparacije, već se takođe vrednuje u društvu koje ih daje. Na primer, na referendumu

održanom u Švajcarskoj, većina švajcarskih građana glasala je protiv plana vlade da proda nešto od zlatnih rezervi švajcarske Narodne banke da bi osnovala humanitarni fond koji bi služio, inter alia, za reparacije zbog politike odbijanja Jevreja na švajcarskim granicama tokom Drugog svetskog rata. Ovaj plebiscit otkrio je opštu istinu: reparacije nisu prvenstveno binarni odnos između strane koja ih daje i strane koja ih prima, već na osnovu svoje simboličke moći one uključuju i aktiviraju čitava društva. U Izraelu, na primer, napetosti stvorene u jednom delu javnog mnjenja izjavom vlade Bena Guriona o sporazumu o nemačkim reparacijama rasplamlasale su nasilne demonstracije. Toliko nasilne, u stvari, da su službe bezbednosti odredile telohranitelja za premijera, plašeći se po prvi put da će neki Izraelac pokušati da ga ubije.

U Indoneziji je pokrenut vladin projekat za davanje kompenzacija žrtvama pod uslovom da oprostite krivcima. Ova transakcija, koja je žrtve postavila u moralno šokirajuću poziciju da osećaju da prodaju svoju savest, kasnije je napuštena. U Argentini, reparacije su žrtvama bile davane istovremeno sa donošenjem takozvanih zakona Punto Final (o amnestiji). U oba slučaja, namera je bila da quid pro quo za reparacije bude oslobađanje mučitelja.

U konačnoj analizi, prihvatljivost uslova ove etičko-finansijske transakcije zavisi od izbora koje čine društvo i žrtve. Zavisno od toga kako se tumače, isplate reparacija će ili uneti napetost u proces društvene normalizacije, ili će mu, naprotiv, doprineti.

Proces izgradnje zajedničkog iskustva

Zagovornici tranzicione pravde naglašavaju potrebu pisanja zajedničke priče koja prevazilazi introvertna, lična svedočenja. U tom smislu, glavnu ulogu imaju otvaranje arhiva, izgradnja memorijalnih centara i muzeja, rad istoričara, ponovno pisanje školskih udžbenika, rad umetnika i tako dalje.

U svojoj knjizi *Purifier et detruire*, Žak Semelin uvodi koncept „racionalnosti bez iluzija“ koji se odnosi na proces razdvajanja i decivilizacije između ljudskih grupa koje stvaraju okruženje pogodno za masakre i dela genocida. Logika društvene rekonstrukcije, s druge strane, usmerena je na ponovnu ritualizaciju i humanizaciju i na revitalizaciju odnosa sa drugima kroz niz mehanizama. Ovaj proces unapređivanja normi može jedino da bude multidimenzionalni (institucionalno, politički, simbolički, umetnički), i to je trajan proces. On takođe odražava kulturnu dimenziju. U Mozambiku, praktično ni jedan memorijalni centar nije izgrađen posle građanskog rata koji se završio 1992., jer su tradicionalni mehanizmi socijalne reintegracije bili zasnovani na ritualu a ne na verbalizaciji.

Sećanje je po definiciji trajan proces. On ima udela u tranzicionoj pravdi, ali u isto vreme odražava ono što su mehanizmi te pravde već postigli. Kao takav, on je i pokazatelj sam po sebi, i proces koji tokom vremena daje informacije o efikasnosti svih drugih mehanizama tranzicione pravde. Ponovna izgradnja mosta u Mostaru koji povezuje dve zajednice, odluka udovica i majki Srebrenice da ponovo sahrane svoje srodnike bliže mestu gde su umrli, ili ponovno pisanje školskih udžbenika o arapsko-izraelskom sukobu od strane i izraelskih i palestinskih istoričara – sve ovo može da ublaži rane ali ih nikada neće potpuno izlečiti. Izazov za ova sukobima podeljena društva je da razviju simboličan sistem veza bez poricanja prošlosti, svesni činjenice da je sećanje, srećom, dinamičan proces koji takođe uključuje zaborav, i da svaka generacija sama iznova tumači događaje iz prošlosti.

Zaključak

Od kraja hladnog rata, zapadne vlade i NVO investirale su finansijski, politički i simbolički u mehanizme tranzicione pravde – do trenutka kada su ovi mehanizmi postepeno postali vektor globalizacije, težeći da stabilizuju, pacifikuju i povrate poverenje čitavih naroda.

Ovi mehanizmi imaju dugoročan „recivilizatorski“ kapacitet, pod uslovom da ne postanu set alata koji se automatski koristi u svakom kontekstu, kakva god da je njegova specifična pojedinačna priroda. Zbog odjeka koji imaju za zapadno javno mnjenje, međunarodna zajednica je prečesto uvodila mehanizme tranzicione pravde, ponekad uz veliki trošak, bez obzira na unutrašnju dinamiku naroda kojima su bili namenjeni. U nekim slučajevima kratkoročne političke koristi od medijskih saopštenja tretirane su kao važnije nego realnost lokalnih potreba. Mehanizmi tranzicione pravde mogu da igraju ključnu ulogu u društvima razorenim nasilnim sukobima, ali moraju da efikasno doprinesu volji lokalnih aktera da preuzmu svoju sudbinu u sopstvene ruke pripremanjem političkih i institucionalnih čuvara za sprečavanje ponavljanja masovnih zločina.

Ključno je uspostaviti procese vrednovanja kako bi se bolje definisala uloga međunarodne zajednice, razumeli razlozi za nefunkcionisanje mehanizama tranzicione pravde kada do toga dođe i identifikovali potencijali tranzicione pravde za društvenu transformaciju i demokratizaciju. Zato je naša namera ovde bila da kreiramo set kriterijuma u tom smislu, korišćenjem vremenskih kategorija i pokazatelja. Ako nema transparentnosti i ako se ne uvedu posmatračke procedure, mehanizmi tranzicione pravde mogu

se pokazati kao neefikasni i mogu postati pogodan alibi za inertnost, ili čak poraziti samu svrhu društvenog pomirenja, u koju su stvoreni.

1 Videti dela Desmond Tutua (Desmond Tutu), a naročito *No Future without Forgiveness /Nema budućnosti bez opraštanja/*, Rider, London, 1999. Rezolucija 955 Saveta bezbednosti UN, kojom je 1994. osnovan MKSR izričito kaže da je njegova svrha postizanje "pomirenja" između stanovnika Ruande: "Ubeđeni da u konkretnim okolnostima u Ruandi, procesuiranje lica odgovornih za ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava...doprinelo bi procesu nacionalnog pomirenja i obnovi i održanju mira..."

2 Videti naročito Izveštaj Generalnog sekretara UN o vladavini prava i tranzicionoj pravdi u konfliktnim i postkonfliktnim društvima, 3. avgust 2004, S/2004/616. UN je ovaj kombinovani pristup isprobao u Sijera Leoneu osnivanjem Specijalnog suda i komisije za istinu. Simptomatično, Desmond Tutu se danas zalaže za to da se počinioci političkih zločina koji nisu tražili amnestiju od Komisije za istinu i pomirenje procesuiraju u Južnoj Africi. Videti „Tutu urges apartheid prosecutions"/Tutu se zalaže za procesuiranja aparthejda/, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4534196.stm> (poslednji put posećena januara 2006). MKSJ je za sebe naveo da se zalaže za osnivanje komisija za istinu u zemljama bivše Jugoslavije.

3 Videti naročito Eleazar Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices /Krivica naroda: Restitucija i negociranje istorijskih nepravdi/*, W.W.Norton and Company, New York, 2000; Alex Boraine, *A Country Unmasked, Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission /Raskrinkana zemlja:/*, unutar južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje/, Oxford University Press, Oxford 2000; Priscilla B. Hayner, *Unspeakable Truths, Confronting State Terror and Atrocity /Neizgovorljiva istina, suprotstavljanje državnom teroru i zločinu/*, Routledge, New York i London, 2001; Martha Minow, *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence /Između osvete i praštanja: suočavanje sa istorijom nakon genocida i masovnog nasilja/*, Beacon Press, Boston, 1998.

4 Report of the Secretary-General on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies /Izveštaj Generalnog sekretara o vladavini prava i tranzicionoj pravdi u konfliktnim i postkonfliktnim društvima/, gornja napomena 2.

5 Gornja napomena 2, str. 14

6 Pierre Marie Gallois, Jacques Verges, *L'apartheid judiciaire: le Tribunal penal international, arme de guerre, L'Age d'Homme*, 2002, str. 11

7 Nandini Sundar, „Toward an anthropology of culpability” /Ka antropologiji krivice/, *American Ethnologist*, Tom 31, br. 2, str. 145-63.

8 Gornja napomena 2.

9 Da citiramo samo neke, Eric Stover i Harvey M. Weinstein (urednici), *My Neighbor, My Enemy, Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity /Moj sused, moj neprijatelj, pravda i društvo neposredno nakon masovnih zločina/*, Cambridge, 2004, Cambridge University Press, Eric Brahm, „Getting to the bottom of truth: evaluating the contribution of truth commissions to post-conflict societies” /Do dna istine: vrednovanje doprinosa komisija za istinu u postkonfliktnim društvima/, rad predstavljen na godišnjem sastanku Udruženja za međunarodne studije, Honolulu, Havaji, 1-5. mart 2005; *Forgotten Voices: A Population-Based Survey on Attitudes about Peace and Justice in Northern Uganda*, /Zaboravljeni glasovi: Istraživanje stavova o miru i pravdi među stanovništvom Severne Ugande/, ICTJ i Centar za ljudska prava, Univerzitet Kalifornije, Berkeley, juli 2005; *A Call for Justice: A National Consultation on Past Human Rights Violations in Afghanistan*, /Poziv na pravdu: nacionalne konsultacije o prošlim kršenjima ljudskih prava u Avganistanu/, <http://www.aihrc.org.af> (poslednji put posećena januara 2006); Hayner, gornja napomena 3.

10 Ovo je put koji bira većina bivših komunističkih režima sovjetskog bloka; on neće biti razmatran u ovom članku.

11 Alžirske vlasti organizovale su referendum na kome je, pod snažnim pritiskom vlasti, većina stanovništva glasala u korist veoma širokog zakona o amnestiji za počinioce zločina počinjenih tokom građanskog rata. Međunarodni posmatrači osporili su rezultate ovog referenduma.

12 Ova definicija zasnovana je u velikoj meri na onoj koju su dali Eric Posner i Adrian Vermeule, *Reparations for Slavery and Other Historical Injustices /Reparacije za ropstvo i druge istorijske nepravde/*, tom 103, str. 689-748, 2003, naročito str. 694.

13 Martha Finnemore i Kathryn Sikkink, „International norm dynamics and political change” /Dinamika međunarodnih normi i političke promene/, *International Organizations*, tom 52, br. 4 (jesen 1998). Videti takođe Jack Snyder i Lesi Vinjamuri, „Trials and errors, principle and pragmatism in strategies of international justice” /Pokušaji i greške, principi i pragmatizam u strategijama međunarodne pravde/, *International Security*, tom 28, br. 3 (zima 2003/04), str. 5-44.

14 Videti, na primer, Eric Stover i Harvey M. Weinstein (urednici), gornja napomena 9, str. 13-15. Mi sami prihvatili smo opštu upotrebu i koristimo termin „pomirenje”.

15 Mehanizmi tranzicione pravde takođe se uspostavljaju u situacijama koje nisu rat i/ili unutrašnji sukobi, kao što je bio slučaj u Južnoj Africi.

16 Videti naročito Rezolucije Saveta bezbednosti UN 808, 827 i 955, kojima su osnovana dva ad hoc UN tribunala.

17 Savet bezbednosti nije proširio mandat tribunala, na primer, kada je 200.000 hutskih izbeglica bilo ubijeno u bivšem istočnom Zairu 1996-7. Ova selektivnost u procesuiranju zločina u osnovi se može objasniti nečistom savešću Zapada: za Vašington, Pariz ili London bilo je teško da optuže vlasti Ruande za međunarodne zločine kada su 1994. snage Patriotske armije Ruande kojom su dominirali Tutsi stavile tačku na genocid počinjen pred ravnodušnim pogledom Zapada. Štaviše, vlada Ruande je dragoceni saveznik Sjedinjenih Država i Velike Britanije u tom delu Afrike.

18 Alison Desforges, *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda* /Ne ostavljajte nikoga da ispriča priču: genocid u Ruandi/, Human Rights Watch, 1999, str. 41.

19 Obratite pažnju na evoluciju međunarodne zajednice. Tužilac Richard Goldstone naveo je u skladu sa Statutom MKSJ iz 1993. da „osim ako nije podržan ratnim zločincima, mir bez pravde ne vredi ništa više nego upotrebljeni papir i mastilo“, jer bi bio iluzoran. Obrnuto, posrednici u bivšoj Jugoslaviji smatrali su da bi potraga za pravednim mirom rezultirala nastavkom rata i smrti i patnji čitavih naroda. Statut MKS dozvoljava tužiocu širu marginu diskreciju nego što je to slučaj kod MKSJ.

20 Joh F. Burns, „Political realities empending full inquiry into Afghan atrocity“, *New York Times*, 29. avgust 2002.

21 Istakli bismo da, iako su se mirovni pregovori završili čak i pre nego što su krenuli, liberijski predsednik izgubio je legitimitet kao rezultat optužbe, koja ga je odmah učinila ratnim zločincem. Ona je tako oslabila njegovu poziciju i, pod međunarodnim pritiskom, on je odstupio i zatražio azil u Nigeriji... koja je onda odbila da ga izruči.

22 Mark Osiel, *Mass Atrocity, Collective Memory and the Law*, /Masovni zločini, kolektivno sećanje i pravo/ Transactions Publishers, New Brunswick, 1999, str. 4.

23 Percepcija MKSJ u zapadnom javnom mnjenju bila je u velikoj meri povoljna, čak i kada je optužnica protiv Slobodana Miloševića usred rata na Kosovu dala podstrek debati o tome koliko sud može da bude nezavisan, imajući u vidu njegove glavne sponzore i političku podršku na Zapadu. Ima mnogo razloga za tu podršku.

24 U anketi sprovedenoj aprila 2002, svega 20% intervjuisanih Srba reklo je da je ubeđeno da je saradnja sa MKSJ „moralno ispravna“ a svega 10% smatralo je da je MKSJ „najbolji način da se služi pravdi“, „Serbia: Reform Consituency Shrinks“, rezultati nacionalnog istraživanja sprovedenog od strane Greenberg Quilan Rosner Research, NDI, jun 2002, str. 2.

25 Videti <http://www.hrw.org/justice/about.php> (poslednji put posećena januara 2006).

26 Alex Boraine, *A Country Unmasked: Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission*, Oxford i New York, Oxford University Press, 2000, str. 287

27 Isto, str. 290

28 Isto

29 Mandat čileanske komisije, na primer, bio je da uspostavi istinu o smrti hiljada ljudi, ali da ne uzima u obzir torturu sprovedenu nad hiljadama bivših političkih zatvorenika. Neki su se smatrali izuzetim iz ovog čina otkrivanja istine, pošto ona nije priznavala da su bili među žrtvama diktature.

30 Rosalind Shaw, *Rethinking Truth and Reconciliation Commissions: Lessons from Sierra Leone* /Ponovno promišljanje komisija za istinu i pomirenje: lekcije iz Siera Leonea/, USIP Special Report No. 130, 2005

31 Za detaljniju diskusiju videti naročito Eric Brahm, gornja napomena 9, str. 35

32 Za detaljno istraživanje videti Jamie O'Connell, „Gambling with the psyche: Does prosecuting human rights violators console their victims?“ /Kockanje sa psihom: da li procesuiranje kršitelja ljudskih prava teši njihove žrtve?“, *Harvard International Law Journal*, tom 46, br. 2, 2005, str. 295-345.

33 Diana Kordon et al., „Argentina: Psychological and clinical consequences of political repression and impunity“ / Argentina: psihološke i kliničke posledice političke represije i nekažnjavanja/, *Q.J. Rehab of Torture and Prevention of Torture*, tom 8, 1998, str. 43-4.

34 Pierre Hazan, *Justice in a Time of War. The Secret History of the International Tribunal for Former Yugoslavia*, /Pravda u vreme rata. Tajna istorija Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju/, Texas A&M, 2004, str. 160.

35 Međunarodni krivični sud izvukao je „pouke“ iz ovih disfunkcionalnih problema MKSJ i MKSR i gotovo garantovao status civilne strane žrtvi-svedoku.

36 U TV dokumentarnom filmu *Rwanda: la justice prise en otage*, ARTE/TSR/Article Z, producenti Gonzalo Arion i Pierre Hazan, 2003.

37 Hayner, gornja napomena 3, str. 144.

38 Trudy de Ridder, *The Trauma of Testifying: Deponents' Difficult Healing Process*, /Trauma svedočenja: težak proces ozdravljenja/, nastavak? 2, tom 6, br. 3 & 4, decembar 1997
http://ccrweb.ccr.uct.ac.za/archive/two/6_34/p30_deridder.html (posećeno oktobra 2004).

39 Shaw, gornja napomena 30.

40 Da citiramo jedan primer, američka organizacija Human Rights Watch tražila je od marokanskih vlasti da „Priznaju da su teška kršenja ljudskih prava u periodu koji proučava ERC (komisija za istinu) bila sistematična i naređena na najvišem nivou države, i ponude zvanične izraze žaljenja žrtvama i njihovim porodicama“. „Morocco's truth commission: Honoring past victims during an uncertain present“ /Marokanska komisija za istinu: poštovanje žrtava iz prošlosti tokom neizvesne sadašnjosti“
<http://hrw.org/reports/2005/morocco1105/> (poslednji put posećeno januara 2006).

41 Koncept reparacije je nejasan: odnosi se na složenu realnost u kojoj se nekoliko radnji često preklapa i meša: restitucija, odšteta, kompenzacija i reparacija. Važno je razjasniti prirodu plaćanja kako bi se

sprečila bilo kakva njegova upotreba u demagoške svrhe i omogućilo javnom mnjenju da prosudi uslove ove etičko-finansijske transakcije uz potpuno poznavanje činjenica.

42 Od 7.112 počinitelaca koji su zatražili amnestiju, 849 ju je dobilo. Drugi nikada nisu bili mnogo uznemiravani.

43 Vlada nije otpočela sa isplatom kompenzacija žrtvama sve do decembra 2003, više od pet godina nakon što je KIP predstavila svoje nalaze. Fond od 660 miliona randa (100 miliona USD) izdvojen je za jednokratnu isplatu 30,000 randi za 22,000 žrtava – znatno manje nego fond od 3 milijarde randa koji je preporučila KIP.

44 Veza između dva termina tako nejasna kao što su „reparacija“ i „pomirenje“ je sama po sebi problematična, kako pokazuju različiti stavovi majki i baka na Plaza de Mayo u Buenos Airesu: neke „žele da njihova mržnja ostane netaknuta“ videći to kao lojalnost prema svojoj ubijenoj deci; druge više naginju ka prihvatanju reparacija, na primer zbog drugih etičkih izbora ili zbog finansijske potrebe.

45 Jacques Semelin, *Purifier et détruire: Usages politiques des massacres et génocides*, Seoul. 2005, str. 87 (*Purify and Destroy: The Political Uses of Massacre and Genocide /Očisti i uništi: političke upotrebe masakra i genocida*, Hurst, April 2006).